SZABÓ SÁNDOR

A Rakaca-patakvidék rovartani jellemzése

A vizsgált terület két nagy életföldrajzi egység határán helyezkedik el, az Eupannonicum és a Carpaticum egyes jellemző fajai együttesen találhatók meg. A régió egyedi, a természeti állapot számára szerencsés múlttal rendelkezik, ugyanis az alacsony, 5-6 aranykoronás földminőség miatt elkerülte a nagyobb táblásítás, területrendezés, tsz-szervezés. Dominált az állattartás, mely manapság igen lecsökkent. Az ország más részeitől eltérően, a kemikáliák mértéktelen kiszórása a fenti okok miatt nem következett be. Megindult a falvak lakosságának rohamos fogyása, majd elnéptelenedése és üdülőfalvakká átalakulása. 1989 után felerősödött a patakparti területek faállományának kiirtása, más területek oktalan felégetése. A vidék mégis nagyrészt megőrizte eredeti rovarfaunáját.

Az itteni kutatások előzményeihez tartozik Gyulai Péter lepidopterológiai munkássága 1995-1997 között. Elsősorban lámpázásos éjjeli módszerrel dolgozott, de nappali fajokból is gyűjtött. Garai Adrienn orthopterológiai témában tevékenykedett. Trichopterákat először szintén ők ketten gyűjtöttek (1995-1996), anyagaikat Uherkovich Ákos és Nógrádi Sára határozta meg. Szintén a tegzesek, továbbá a vízibogarak vonatkozásában jelentős Csabai Zoltán és Móra Arnold tevékenysége. A coleopterológiai és lepidopterológiai gyűjtések zömét 1994-től a szerző végezte, de egyéb taxonok képviselőit is beépítette a faunalistákba, amelyek sajnos korántsem teljesek. Éjjeli lámpázást magam minden évszakban, de főleg nyáron végeztem. Barber-féle etilénglikolos talajcsapdázást két éven keresztül folytattam a Bátor-patak vögyében. A rendszeres terepbejárások (minden évszakban) alkalmával egyelő gyűjtésekre került sor (avar, trágya, dög, vízmosások), de talajszelvény ásásakor is figyelembe vettem a faunát. Fűhálózást főleg Orthopterák gyűjtésénél alkalmaztam, a kopogtatással begyűjtött Lepidoptera lárvákat kineveltem.

Az entomológiai kutatással célom a tájegység rovarfaunájának lehető legjobb megismerése és a biotópok természeti állapotának, mint élőhelyi közegnek a minél teljesebb megismerése volt. A legértékesebb biotópok, a láprétek viszonylag hűvös mikroklímájú élőhelyek. Éjszaka erős a kisugárzás, a nyári ködképződés éjjelente gyakori, így ezek a patakvölgyek összegyűjtik környékükről a hideg levegőt. Ezek az élőhelyek alkalmasak olyan fajok megőrzésére, amelyek a mainál hidegebb éghajlatú időszakok tanúi, jelenlegi elterjedésük a Kárpát-medencétől északra van, a Kárpátok területének magasabb régióiban. A láprétek növényzetének fontos sajátsága, hogy sok a magasra növő kórószerű faj. Ezek a hosszan tartó virágzásukkal nagyon sok rovar táplálékát jelentik, melyek nem csak a lápréten, hanem a környező erdőterületeken élnek, fejlődnek ki.

A területről átfogó, bogarakat érintő faunafelmérés még nem készült. A nedves, hűvös mikroklímájú patakvölgyek és különösen ezek erdőszegélyei, számos középhegységi, sőt magashegységi fajt rejtenek (pl. Pterostichus metallicus, mint kifejezetten magas középhegységi hűvös erdők lakója). Az elhelyezett talajcsapda anyagából átlagos középhegységi faunára jellemző fajok

kerültek elő, mint a védett Carabus coriaceus, C. hortensis, C. nemoralis és a C. intricatus. Utóbbi faj kifejezett erdőlakó, ennek ellenére többször találkoztunk vele nyílt, lápréti területeken is. Említésre méltó a melegigényesebb fajokból a Carabus ullrichi, a C. converxus. Igen kiterjedt faunamozgásról árulkodik, hogy az erdei fajokat is megtaláltuk a nyílt lápréti területeken, Pruno spinosae-Crataegetum társulásban elhelyezett talajcsapdában. A Rakaca-tároló iszapos partján az itt közönséges Elaphrus riparius és a jóval ritkább Elaphrus uliginosus (ez utóbbi kifejezett hegyvidéki fajnak számít) is előkerült. Országosan nagyon megritkult a védett, Vörös Könyves Lucanus cervus, mely szórványosan fordul elő. Tavasszal gyér egyedszámban látható a magasabb középhegységi területekre jellemző, kistermetű Platycerus caprea. Termetével és színezetével kiemelkedik az országosan nagyon megritkult Eupotosia affinis. Főleg útmenti, melegebb helyen növő bogáncson él a Potosia hungarica és a P. fieberi, mindkettő védett, visszaszorulóban lévő, értékes fajunk. Erdővel határos, hűvösebb patakvölgyek ritka bogara a Gnorimus octopunctatus és a G. nobilis, mindkettő montán jellegű előfordulásával kiemelt értéket képvisel a Rakaca-patakvidéken. A lápréteken legeltetett szarvasmarhák trágyájában nem ritka a Copris lunaris, valamint a Caccobius schreberi. Főleg erdei vad trágyáján és a Sysyphus schaefferi.

Meglepően gazdag a terület cincérekben (Cerambycidae). Megritkult a védett, Vörös Könyves Cerambyx cerdo, jóval gyakoribb a C. scopoli. A telepített fenyvesek környékén Spondylis buprestoides ritkán kerül elő. Inkább a hegyvidéki területek szintén fenyőben fejlődő cincére a Leptura rubra. Holarktikus elterjedésű a Rhagium inquisitor, a területen gyakorinak mondható, akárcsak a R. mordax. A védett Megopis scabricornis öreg fűz- és nyárfákban fejlődik, déli délnyugati elterjedésű faj, csak szórványosan fordul elő. Több ritkaság mutatkozik a vízibogarak között is, bár a collin-montán elemek száma csekélynek mondható.

A réteken tenyésző nappali lepkék legfajgazdagabb és természetvédelmi szempontból igen jelentős családja a Nymphalidae. Ezen belül is az ún. gyöngyházasok neme, melyek speciális igényeik és lokalitásuk révén a legtöbb kárt szenvedtek el az ember természetátalakító, megváltoztató munkájának eredményeként. A tájegység legértékesebb és egyben legjelentősebb faja a Brenthis ino. Montán, subalpin jellegű, fokozott nedvességigényű, hygrofil mikroklíma folytonosságát igénylő sérülékeny lepkénk, melyet az Aggteleki NP-ban előforduló populációival együtt posztglaciális maradványfajként tartják számon, úgy a Vörös Könyvben, mint a védetségi listán szerepel. Legfőbb élőhelye a lápréti magaskórósban, a mocsári legyezőfű (Filipendula ulmaria), amely hernyójának tápnövénye. A holarktikus elterjedésű Boloria selene szintén szegélytársulásokban, tisztásokon található. Országosan is a fokozatos kiszáradással eltűnőfélben lévő faj. A B. euphrosyne, euroszibériai elterjedésű, fokozott nedvességigényű, nemének országosan is legritkább faja. Gazdag nektárforrású, kaszált, vagy legeltetett láprétek karaktereleme, melynek népessége a másutt tapasztalt folyamatos csökkenések miatt nagy jelentőséggel bír. Láprétek felégetésével áttelelő hernyói pusztulnak el, ez ritkulásának egyik oka országosan. A B. dia az előző fajokkal ellentétben tág tűrőképességű, a láprétek fokozatos és megállíthatatlan kiszáradásának jeleként mindenütt egyre terjedő, egyre növekvő népességű. Holomediterrán eredetű az Issoria lathonia, mely vándorlepkeként

megtelepedve tartós kolóniákat képez, így észrevehető populációnövekedése volt a melegebb nyarú években (1998-1999). Állatföldrajzi szempontból kiemelkedő érték a szibériai faunatípusú Argynnis laodice, mely elterjedésének nyugati határát nálunk éri el (Zemplén-, Bükk-hegység), de legközelebbi előfordulási helye az Aggteleki-Karszt patakvölgyei, erdőszéli szegélytársulásai, de ott is csak szórványosan él. Holomediterrán-iráni faj a Pandoriana pandora, amely 1995-1998 közötti időszakban látható volt a lápréti magaskórósokon, areája időszakosan fluktuációt mutat. Populációja ingadozó, időleges kolóniákat is képez előfordulási helyein. Az Argynnis paphia az előző fajnál jóval gyakoribb, állandóan jelenlévő erdei faj. Lápréti ernyősökön évről-évre csökkenő egyedszámban észlelhető.

Ugyancsak a tarkalepkékhez tartozik a Vörös Könyves, védett, a Genfi Konvencó által is oltalomba vett euroszibériai Euphydryas maturna. Európa-szerte kipusztulással fenyegetett fajként tartják számon. Hő- és egyúttal nedvességigényes faj, az itt tenyésző népesség kis egyedszámú, de rendszeresen minden évben látható. Az Inachis io, Vanessa atalanta, Cynthia cardui, Comma c-album és az Araschnia levana gyakorta előforduló fajok közé tartoznak. Hűvösebb völgyekben az Euvanessa antiopa és Apatura iris ritka. A Nymphalis polychloros csak alkalmanként, néhány példányban látható erdő szegélyezte lápréteken. Az Aglais urticae a keleti országrészen tapasztalt area összehúzódásával 10 év alatt megfogyatkozott, majd a legritkább fajjá vált.

A láprétek lepkéinek másik jellegtetes nagy csoportja a boglárkalepkéké (Lycaenidae). A családon belül védett, Vörös Könyves fajok fordulnak elő a Rakaca-patakvidék területén, ezek közül a legjelentősebbek a feltűnő színezetű, aranyosan csillogó szárnyú alakok, mint a Lycaena dispar rutila. Védett, euroszibériai faunakör tagja, higrofil élőhelyének Európa-szerte zajló degradációja miatt számos korábbi élőhelyéről tűnt el.. Nem ragaszkodik speciális élőhelyhez, alföldi területeken is megtalálható, erősen fluktuáló hajlamú, kedvezőtlen beavatkozások, tápnövényének (Rumex) lekaszálása miatt sérülékeny faj. Jóval speciálisabb környezeti igényű az L. virgaureae. Hegyvidéki rétek kissé hűvös klímáját kedveli, a vizsgált területen ritka fajnak számít. A láprétek állapotának kedvezőtlen irányba való elmozdulását, a szárazdás kiterjedését jelzi az L. alciphron, mely mezo-xerotherm faj. Élőhelye lokális, ott is kis példányszámban élő népessége tenyészik. Mezofil faj, az Everes alcetas, kis egyedszámú népessége él főleg az erdőközeli lápréteken. Euroszibériai areájú, elterjedése szétszórt, ritka elem. Ugyancsak a boglárkalepkékhez tartozik két, fontos karakterfaj, melyek Vörös Könyvesek, ritkaságuknál fogva kiemelt értéket jelentenek a területre nézve. Egyik az Aricia eumedon. Euroszibériai elterjedésű, hazai, igen sérülkeny népessége az Aggteleki NP területén és a Barakonyi-völgy rétjén (3) 1999-ben felfedezett populációja tenyészik. Ez elterjedésének déli, peremi területére esik, kis mozgáskörzetű, élőhelyéhez ragaszkodó, igen sérülékeny faj. Mindkét magyarországi élőhelyén közvetlenül a kipusztulás előtti stádiumban van, Rakaca-patakvidéki élőhelyén a rét túlhasználata fenyegeti. Tápnövénye, a Geranium palustre is erős becserjésedés által fenyegetett. A Glaucopsyche teleius a láprétek növényzetének másik karakterfaján, az őszi vérfüvön (Sanguisorba officinalis) él, azaz, ez jelenti a hernyó tápnövényét. Euroszibériai faj, az utóbbi évtizedben megritkult, védett, Vörös Könyves faj.

Biotópzsugorodás fenyegeti jelenleg még élő és tenyésző népességét. Láprétek kiszáradása (kedvezőtlen vízháztartási viszonyok) miatt veszélyeztetett. Territoriális viselkedésű, kis mozgáskörzetű, myrmecophil faj. Rakaca-patakvidéki népességei európai jelentőségűek.

A szemeslepkék (Satyridae) közül előkerült a csak alkalmanként megfigyelt Brintesia circe, amely inkább az erdővel határos réteken jelentkezett. Kárpáti faunahatást bizonyít az Erebia medusa jelenléte, mely szinte mindegyik vizsgált lápréten él, helyenként nagyobb példányszámban is, jelezve a számára kedvező mikroklimatikus viszonyokat. E csoport egyik, legfeltűnőbb, védett képviselője a Lasiomata (Lopinga) achine, fokozottan veszélyeztetett, utóbbi évtizedben legtöbb élőhelyéről eltűnt nappali lepkénk. Az Aggteleki-Karszt és a Bükk-hegység területén élnek jelentősebb népességei, de speciális biotópigénye és lokalitása folytán egyre fogyatkozik mindenütt. A "Szemerei-réten" figyelhető meg, igen kis, foltszerű populációja.

A Macrolepidoptera egyes családjából számosan kiemelkedő értéket képviselnek a Medvelepkék (Arctiidae): Rhyparia purpurata, a dús növényzetű lápréteken szórványosan észlelhető, hegyvidéki rétek jellegzetes faja. Patakmenti magaskórósokon a Callimorpha dominula és az Euplagia quadripunctaria a gyakoribbak közé számítanak. Jelentős populációjú a Tyria jacobeae. A szomszédos Aggteleki-Karsztról is kimutatott a védett, postglaciális reliktumnak számító Coscinia cribraria. A Thumatha senex lápréti, mocsárréti faj, az ún. zuzmószövőkhöz (Lithosiidae család) tartozik, biotópromlás miatt országosan is megritkult. A púposszövők (Notodontidae) családjából két, kiemelt értékű, védett, Vörös Könyves, boreális, szibériai faunakörbe tartozó lepke fordul elő. Kárpáti faunahatás eredményekánt a Notodonta torva és a Leucodonta bicoloria. Élőhelyeik nedves, hűvös patakvölgyek égerfái, ill. nyírfái. Lokális előfordulásúak, utóbbi hűvösebb nyarú években populációik növekedőben vannak, az Aggteleki Nemzeti Park területén és Zempléni-hegységben egyaránt megtalálhatók, mint közeli faunaközvetítő területeken. A szenderek (Sphingidae) közül a védett, Vörös Könyves Proserpinus proserpina és a Hemaris tityus fajok csak szórványosan fordulnak elő. Nyíren és égeren fejlődik a Drepana curvatula, hűvös patak-völgyek karakterfaja. Csak szórványosan észlelhető, mivel tápnövénye is csupán kevés helyen található meg.

A legnagyobb fajszámú családot a bagolylepkék képezik. Az Apamea oblonga lápjaink, mocsaraink legértékesebb bagolylepkéje, az Apatele strigosa inkább láperdei, lokális, szűk elterjedésű, amely a szomszédos Aggteleki - Karszt területén is előfordul. Ugyancsak lápi, de annak is a fellápi, hideglápi területein fordul elő, Magyarországról néhány adata van a Xestia sexstrigata fajnak. Atlantikus típusú, terjedőben lévő faj, több adata van a Dunántúlról. Hypena obesalis magashegységi faj, a Bükk és az Aggteleki-Karszt területeiről is előkerült. Az Eurois occulta áfonyás fenyérek, fellápok állata, kárpáti hatású, montán elem, mint boreo-montán faj lokálisan, alkalmanként (Bükk, Zempléni-, Aggteleki-hegység). Füzesekeben fordul elő a Catocala electa, amely lokális, erősen ingadozó példányszámú, ritka állat. Araszoló lepkék közül említésre méltó a Scopula caricaria, egy lokális, ritka, lápréti faj. Alföldön is előfordul, de ott erősen visszahúzódófélben, megritkult populációkban.

A szitakötők (Odonata) világában szintén megtalálható a területre jellemző, többirányú faunahatás. Kidomborodik ez az egyes meleg, sekély és állóvízi területekre jellemző, főleg alföldi vidéken élő mediterrán, közép-európai fajok jelenlétében, mint pl. a Sympetrum flaveolum, a S. striolatum, valamint a Libellula depressa. Ezek szinte mindenütt megtalálható, elterjedt fajok a Rakaca-patakvidéken. Alföldi faj az Anaciaescahna isosceles. Az A. cyanea viszont montán elterjedésű. A Sympetrum pedemontanum országosan ritka, montán faj, mely a hidegebb kisvizek, erek, lakója. Ez a faj a szomszédos Aggteleki-Karszt területén is előfordul, de csak gyér egyedszámban. Ugyancsak hegyvidéki elterjedésű a szintén lassú folyású erek mentén élő Chalcolestes viridis, amely alföldi területekre jellemző, viszont a Lestes sponsa minden víztípusra jellemző, akár a Lestes barbarus, L. virens. Lokális, gyér egyedszámú, védett, Vörös Könyves a Somatochlora metallica, szibériai faunakörhöz tartozik. Közép-Európában montán-szubalpin jellegű faj. Élőhelye is olyan területeken van, ahol hűvös, posztglaciális klímafázisok maradványfajai őrződnek meg. Az Anax parthenope egy Vörös Könyves, szubtrópusi, déli-kontinentális, sekély állóviek környékén élő thermophil faj. Az Anax imperator állóvizi faj, alföldön inkább elterjedt, de hegyvidéken is megtalálható.

A vizsgált területen a legtöbb, nedves biotópban élő Orthoptera előfordult, amelyek főleg középhegységi régió rétjein, magaskórósain megtalálhatók, de alacsonyabb dombvidéki fajok is előkerültek. Poecilimon fussi - Magyarországon ritka, védett, erősen helyhez kötött életmódú szigetszerű előfordulású. Legközelebb az Aggteleki-karsztvidéken és Zempléni-hegységben él. A Kárpát-medencében Erdély területén gyakori. Sérülékenysége és állatföldrajzi jelentősége folytán egyik legértékesebb faj, amely az Isophya stysi, védett, Vörös Könyves fajjal együtt kiemelt értéket jelentenek vidékünkre nézve. Ez utóbbi egy kárpáti jellegű, lokálisan megtalálható szöcske. Hegyvidéki lápréteken él a holarktikus elterjedésű Chortippus montanus, amely sztenök, higrofil és csak kis egyedszámban fordult elő Carici-Polygonetum bistortae és Succiso-Molinetum hungaricae társulásban. A Chrysochraon dispar euroszibériai, általános elterjedésű fajt Filipendulo ulmariae-Geranietum palustris és Carici-Polygonetum társulásban találtuk meg. Megtévesztő az elnevezése a tundrasáskának (Mecostethus grossus), mivel alföldi lápréteken is előfordul ez az euroszibériai elterjedésű, sztenök, erősen higrofil lokális faj. A Metrioptera roeseli nedves lápréti faj, amelynek cserjék és lágyszárúak egyaránt táplálékot jelentenek. Európai elterjedésű Ponto-mediterrán típusú alföldi löszpusztákon gyakori, itt gyér egyedszámú a Polysarcus denticauda, amely melegebb, szárazabb területeken, magaskórós növényzeten fordult elő és nem minden évben látható. A Leptophyes albovittatus a lápréti ernyősökön gyakori. Mediterrán elterjedésű termofil, sztenök faj, a Phaneroptera nana, amely láprétperemi szegélycserjéken fordul elő, de csak szórványosan, kis egyedszámban. Ugyancsak a melegebb, szárazabb években (1994-97) volt az Oedipoda coerulescens, valamint a Mantis religiosa gyakoribb, bár ez utóbbi faj még most is nagyobb egyedszámban észlelhető, A tövishátú sáskák közül a Tetratetrix bipunctata, nedves lápréti, gyakorta vízközel élő faj.

A tegzesek (Trichoptera) közül a legfontosabbak faunisztikai szempontból a Limnephilus fuscicornis Magyarországra új faj, a hegyi patakokban élő montán elemnek számítók. A kaszáspókok közül megemlíthető az Opilio parietinus, mint

emberi környezetet kedvelő faj. Száraz és melegkedvelő alakok is előfordulnak a nedves réteken: Zacheus crista és Trugulus tricarinatus. A Lucilia caesar (Diptera) és a Dolichovespula saxonica (Hymenoptera) erdei fajok gyakran látogatnak ki a láprétekre.

IRODALOM

GARAI, A., GYULAI, P. 1996. Jelentés a Csereháton 1995-96-ban végzett rovartani vizsgálatokról. Kézirat.

GYULAI, P., GARAI, A. 1997. Lepodopterológiai és Orthopterológiai vizsgálatok a tervezett Csereháti TK területén. Kézirat

SZABÓ, S. 1996. Vérfű boglárka (Maculinea teleius) előfordulása a Rakaca-patakvidéken. Calandrella X/1-2:225-226.